

5

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Ansiklopedisi

1.1 AGUSTOS 1988

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

— ZEKİ VELİDİ TOGAN'IN HATIRASINA ARMAĞAN —

Müdür—Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—V
CÜZ—1-4
1973

5-6

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İstanbul - 1973

iptidaî insanın hayatı içindeki bu tür ilişkilerin, toplumun gelişiminde önemli bir rol oynadığını düşünür. Bu tür ilişkilerin, toplumun gelişiminde önemli bir rol oynadığını düşünür. Bu tür ilişkilerin, toplumun gelişiminde önemli bir rol oynadığını düşünür.

Türk İptidaî Hayatında Totemizm İzleri

Türk toplumunda totemizm izleri, özellikle kabile hayatında ve göçebe hayatında, toplumun gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu tür ilişkilerin, toplumun gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Mehmet ERÖZ

Mantık öncesi bir zihniyete sahip bulduklarına inandığımız iptidaîlere mahsus «totemizm» in izlerini, Türklük içinde aramak ilk bakışta yadırganacak ve belki de hoş karşılanmayacaktır. Fakat, biraz ileride açıklayacağımız gibi, biz, en iptidaî dediğimizden en modernine kadar, bütün cemiyet ve insanların derece derece, totemlere, tabulara, şahsiyet kültlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarına inandığımızdan, Türklerde totemizm izleri aramakta mahzur bulmuyor, böyle bir inceleme-yi ilmi gerçeklere aykırı saymıyoruz.

I — **Totemizm Nedir?** Totemizm, sosyolog ve sosyal antropologlar tarafından, «Totem» kelimesinden meydana getirilmiştir. Kelime, Kızılderili adı verilen Kuzey Amerika Yerlilerinden alınarak, sosyal ilimler edebiyatına maledilmiştir¹. Bu yerliler ve Afrika ve Avustralya klânları, totem adı verilen hayvan, nebat veya eşyayı kutlu, mübarek sayar, eşyada bile bir hayat tasavvur eder, kendileri ile bu totemler arasında bir hisimlik bulur ve aynı atadan geldiklerine inanır, totemlerine son derece hürmet eder, ona dokunmaktan çekinirler. Totemi öldürme, kesme, yeme, ona dokunma hususundaki yasağa «Tabu» adı verilir. Haram, yasak demektir. Polinezyalıların dilinde «Menetmek, menedilmiş, yasaklanmış» manasına gelir². Melanezyalılarından alınmış, totemizme ait diğer bir mefhum «Mana»dır. Hem klân mensubunda, hem de totemde tecelli ettiğine ve içtimaî hayatı düzenlediklerine inandıkları bu esrarlı kuvvete «mana» adını verirler. Durkheim'in dediği gibi, totem hayvanlarının ihsan edilişi, Melanezyalıların zihniyetine göre, kendileri tarafından şahsî mal olarak değil, Mana adını verdikleri gayri şahsî kuvvet tarafından olur³. İptidaî insan, «mana» yı, «obje ve hadiselerin kendilerinde mevcut aslı hassalar olarak görür». Avustralyalılar «Mana» yı, mücerret bir şekilde değil, totem kabul edilen bir hayvan veya nebat şeklinde

1 E.E. Evans-Pritchard, Theories Of Primitive Religion, Oxford, 1965, sf. 12.

2 A.R. Radcliffe-Brown, Structure and Function in Primitive Society, London, 1968, sf. 133.

3 Prof. Lucy Mair, An Introduction To Social Anthropology, Oxford 1965, sf. 191-92.

düşünürler. Totem olan «maddî şekil, bu gayri maddî cevheri temsil eder.» «Bu cevher veya bu hayatî prensip, hem insanlarda hem de onların totemlerinde» bulunur. Totemi karga olan klânın fertlerinin kendilerini aynı zamanda karga saymaları, bu inançla izah edilebilir⁴. İptidaî zihniyeti izaha çalışan Durkheim, «Mana» yı şöyle açıklar : «İptidaîler dinî âyinler sırasında gündelik hayatlarının üstünde taşkın ve coşkun bir ruhî hayat yaşamaktadırlar... iptidaî, bizim zihniyetimizle içtimaî heyecan dediğimiz bu cezbeyi izah edemez... iptidaî insan, içtimaî hayatın vecdinden ibaret olan bu kuvveti birleşik, umumî ve esrarlı bir kuvvet gibi tasarlar ve ona Mana adını verir. Bu birleşik ve taşkın âyinde hazır bulunan herkeste Mana aynı zamanda meydana çıktığı için kişisel bir şey değil, fakat toplumsal birşey gibi tasarlanır»⁵.

«Cezbedici» ve «Tehdit edici» içtimaî kuvvetlere Durkheim, «İçtimaî taz-yık» (contrainte sociale) adını verir. «Ona göre her içtimaî tazyikin hem cazip, hem korkutucu çift vasfı vardır. Fakat içtimaî kuvvet daima bu iki vasfı taşımaz. Klânların etrafında dolaşan kutsal hayvanlar ve ölü ruhları cazip değildir. Büyücülerin daima davul gürültüsü ve bazı korkutucu dualarla kaçırmağa çalıştıkları korkunç kuvvetlerdir. Fakat bazan cazip ve korkunç kuvvetler aynı mevzuda birleşir...»⁶.

Totemizmin mahiyet ve unsurlarına ait, bu oldukça uzun girişten sonra, totemizmin neolduğunu daha derli toplu şekilde açıklayalım. «Totemizm, Avustralya, Amerika ve Afrika'nın bazı iptidaî halkları arasında bir dinin yerini alan ve onların sosyal teşkilâtının esasını meydana getiren bir sistemdir... totemizm hadisesine, 1869 da ilk defa umumî dikkati çeken, bir İskoçya'lı olan **Mc Lennan** idi»⁷.

Reinach, 1900 yıllarında totemizmi, «**Code du totémisme**» adını verdiği on iki maddelik bir cetvel halinde şöyle açıklar :

- 1 — Totem hayvanları ne öldürülebilir, ne de yenilebilirler. İnsanlar tarafından beslenir, ihtimamla yetiştirilirler.
- 2 — Kaza ile ölen bir hayvan için yas tutulur ve hayvan, bir klân üyesi gibi şerefli bir şekilde gömülür.
- 3 — Bazı hallerde yeme yasağı, hayvanın vücudunun sadece belirli bir kısmına konur.
- 4 — Korunan hayvanlardan biri, ihtiyaç yüzünden öldürülür veya kesilirse, tabu'nun ihlâlini telâfi için, affettirici çarelere ve çeşitli kurnazlık yollarına başvurulur.

4 Evans-Pritchard, aynı eser, sf. 31, 59.

5 Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji, İstanbul, 1943, sf. 85-86.

6 Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, Sosyolojinin Problemleri, İstanbul, 195., sf. 11.

7 Sigmund Freud, Totem And Taboo, London, 1965, sf. 100.

5 — Hayvan, ayinle kurban edilir ve merasimle yenir.

6 — Hususî merasim ve dinî ibadetlerde, bazı hayvanların postları giyilir. Totemizmin hâlâ carî bulunduğu yerlerde derisi giyilen hayvanlar totem hayvanlarıdır.

7 — Klânlar ve klân fertleri, totemi hayvanlarının isimlerini alırlar.

8 — Birçok klânlar, çeşitli âletlerinde ve silâhlarında, totemlerin tasvirlerini bulundurlar. İnsanların vücuduna hayvan resimleri çizilir ve dövme yapılır.

9 — Totem, korkunç veya tehlikeli bir hayvan ise, o hayvanın, kendi adıyla anılan klân üyelerini koruyacağı farzedilir.

10 — Totem hayvanı, klân üyelerini himaye ve ikaz eder.

11 — Totem hayvanı, klânın sadık üyelerine geleceği önceden bildirir ve onlara kılavuzluk eder.

12 — Totemli klânın üyeleri, müşterek bir ataya olan ortak bir bağ dolayısıyla, totem hayvanıyla hısım olduklarına inanırlar.

J.G. Frazer, 1910 da yazdığı dört ciltlik, «Totemizm ve Ekzogami» isimli eseriyle konuya aydınlık getirmiştir. Ona göre totemizm, hem dinî hem de sosyal bir sistemdir. Dinî görünüşüyle, bir fertle totemi arasındaki karşılıklı saygı ve himaye münasebetlerinden ibarettir. Sosyal vechesi ile, klân üyelerinin birbirlerine ve diğer klânların fertlerine karşı olan münasebetlerinden ibarettir ki, bundan ekzogami denilen «klân dışından evlenme» şekli meydana gelmiştir. Totemizme dayanan sosyal sistemin ortadan kalktığı ülkelerde din, totemizmin izlerini taşıyabilir. Klân mensubu, totemi ile klândaşları arasında ayırım yapmaz. Kendilerinin bir totemden üretilmiş olduğuna inanan klân mensupları için o totem hayvanlarını avlamak, kesmek veya onun etini (veya bir bitkiyi) yemek, tabu'dur (haramdır, yasaktır). Bazı hallerde toteme dokunmak ve bakmak da yasaktır. Birçok hallerde totem, has ismiyle çağrılmaz. Totemi koruyan tabu'ların ihlâli, şiddetli hastalık ve ölüme yol açar. Totem, tehlikeli bir hayvan ise (bir av hayvanı veya tehlikeli bir yılan gibi), klân üyelerine zararlı olmayacağına inanılır. Buna rağmen bir fert, o totem hayvanı tarafından yaralanırsa, yaralanan kimse klândan atılır. Doğum, cemaat üyeliğine girme ve ölüm gibi çeşitli vesilelerle büyük merasimler yapılır, dinî ve sihrî mahiyetteki danslarla, üyelerin klândaşlığı sağlanır veya pekleştirilir. Klân bağı, aile bağlarından çok kuvvetlidir. Bir klân üyesi, başka bir klânın mensubu tarafından öldürülürse, kan davası birinci klânın bütün üyeleri için borçtur ve ikinci klânın herhangi bir ferdinden alınabilir. Klânın bütün kadınları «bacı» sayıldığından, klân içinden evlenmek, cinsî münasebette bulunmak tabu'dur. Bu yüzden başka klândan evlenmek zarureti, ekzogami'yi (klân dışından evlenme) yi doğurmuştur⁸.

Totemizmin sosyal görünüşünü, klân organizasyonuna ircâ eden Radcliffe

⁸ Aynı eser, sf. 101-106.

Brown, Durkheim'ın, totemik timsal veya şekillerin kullanılmasını (yani totem hayvanı veya nebatının timsalinin resmedilmesi), totemizmin esaslı bir parçası olarak görmesini vakıtalara dayanarak tenkit eder. Ona göre, insanların tamamıyla veya geniş çapta vahşi hayvanların avlanması veya yabanî otların, yemişlerin toplanmasına geçimlerini bağladığı cemiyetlerde, totemizmin herhangi şekline sahip olunsun veya olunmasın, hayvanlar veya nebatlar, ritüel tavrın objesi haline getirirler Totemizm, insanla, tabii neveler arasındaki her çeşit ritüel münasebetin ancak bir kısmını teşkil eder. Totemizmdeki tekâmülün, sosyal gelişmede büyük ehemmiyet taşıdığını söyler ve Katolik Kilisesi azizlerinin «mubarek, kutlu» sayılmalarını, totemizmin bir gelişmesi olarak kabul eder. Bu misalde grup veya klân totemizmini görür. Hristiyanlıkta bir ferdi koruyan aziz ile, Avustralya ve Amerika kabilelerinin şahsî totem veya koruyucu hayvanları arasında benzerlik bulur⁹.

Totemizm bakiyelerini günümüz Avrupa'sında bile bulmaktayız. «...kuzeydeki kimi Rus köylüleri Rusça volk (kurt) yerine komşuları olan Türklerin börü kelimesinin bozuntusu olan birük kelimesini söylerler... Almanlarda bir atalar sözü var: 'Kurdun adı söylenirse o koşarak gelir'. Bu atalar sözü de Almanlarda Wolf (kurt) adının tekinsiz (tabu) olduğuna işaret sayılmaktadır. Alman köylüleri Noel bayramından sonra gelen hafta içinde kurdun adını (Wolf şeklinde) söylemezler, onun yerine das Gewürm (kurt, böcek) yahut Ungeziefer (yerde sürünen yaratık) kelimelerini kullanırlar. Hattâ bir Alman köyünde soy adı wolf (kurt) olan bir papaza, bu adını tabu sayıldığı günlerde, Herr Ungeziefer derlermiş... Lehler, kurdun Leh dilindeki adını söylemekten sakınırlar. Onun yerine robak yani kurt, böcek derler, Litvalılar da kurdun adını söylemezler: söylemek gerekirse mişkinis şuo yani orman köpeği derler. Estonyalıların edebî dilinde kurda, Almancada köpek demek olan Hund denir. Fakat asıl Estoncada kurdun gerçek adının susi olduğu tesbit edilmiş, korunma için kullanılan Hund takma adı asıl gerçek olan susi adının unutulmasına sebep olmuştur. Ruslar ve Ukraynalılar kurdun adı olan wolk'u söylemekten sakınarak türlü türlü takma ad ile adlandırırılar: **seriy, seriş, serorvat...** derler ki boz, bozca, bozcağız... demektir. Estonyalılar da 'ormanlı boz' anlamına gelen bir kelime söylerler...»¹⁰.

Yukarıdaki uzun misallerde insanlığın masum inanışlarını, çocukça davranışlarını, mantık öncesi, iptidaî dediğimiz hallerini gördük. Bir de yirminci asrın bir totemizmi vardır ki, şahsiyet kültü şeklinde insanlığın esaretini mazur göstermek için yaratılmıştır. Masa tenisi takımı, kazandığı şampiyonluğu «Mao'ya borçlu olduklarını», ameliyat eden doktorlar başarılarını «Mao'dan aldıkları ilhama medyun olduklarını» söyleyebilirken, biz iptidaî diye masum insanları hiç

9 Radcliffe-Brown, aynı eser, sf. 117-127.

10 Prof. Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1968, sf. 625.

kınanamalıyız. Stalin Kültü de bir devrin cinayetlerini örtmek için bir maske olmuştur. Küçük çocukların körpe dimağlarına yerleştirilen şu Stalin şiiri, modern totemizmin en canlı örneklerinden biridir.

«Ben küçük bir kızım;

Dans edebilir ve şarkı söyleyebilirim.

Stalin'i görmüş değilim,

Fakat yine de onu seviyorum»¹¹.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, totemizm, şu veya bu şekliyle her cemiyette, her zaman var olmuştur. Şimdi de Türk içtimaî hayatında onun izlerini arıyalım.

II — Türk İçtimaî Hayatında Totemizm İzleri.

Bu bahsi, Reinach'ın yukarıda verdiğimiz tasnifinin ışığında ele alacağız.

a) Türklerin Bazı Hayvanları Kutlu Sayması, Onları Avlamaması, Etini Yememesi.

Yirmi dört boylu Oğuz İli'nin her dört boyu için bir «ongun» u, «Töz» ü (Totemi) vardı. «Ongun olarak zikredilen avcı kuşlar başlıca şahin, kartal, tavşancıl, sungur, uc ve çakır'dır»¹². Bu kuşlardan «Uçkuş» un, Kadirli-Saimbeyli taraflarında bilindiğini ve adına «Karakuş» denildiğini bir öğrencimizden öğrendik. Bu yırtıcı kuş, 7-8 kilo ağırlığında, sıkıştırıldığında insanlara saldıran ve parçalayabilen bir hayvandır. Nesli tükenmektedir. Çok sarp yerlerde yaşar. Yavrusunu av için beslerlermiş.

Ziya Gökalp'in «Eski Türkler toteme ongon diyorlardı» ifadesine karşılık, Abdülkadir İnan, «Ongon» un Moğolca olduğunu, Türkçesinin «Töz» olduğunu söyler¹³. Ongon kelimesinin aslı Moğolca olsa bile, Türkçeye iyice yerleşmiş olacak ki, Avşarların Deller (Deliler) Oymağının kurduğu köyün adı «Onguncular Köyü» dür¹⁴. Çeşitli Türkmen ve Yörük oymaklarında kelimenin «Onmak» (şifa bulmak, deva bulmak), «Onmasın» (deva bulmasın, saadet yüzü görmesin) anlamlarında kullanıldığını şahsen müşahade ettik.

Günümüz Türkiye'sinde bazı hayvanların «Adak» ismiyle beslenmesi ve kurban edilmesinin, totemizmle, ongonla olan ilgisini, Abdülkadir İnan'ın çok kıy-

11 «Documents 58. Adress to the Institute of Philosophy in Moscow, by G. Pomerantz», Problems Of Communism, September-October 1968, sf. 31.

12 Prof. Dr. Faruk Sümer, Oğuzlar, Ankara, 1967, sf. 205.

13 Abdülkadir İnan, aynı eser, sf. 268-73.

14 Faruk Sümer, aynı eser, sf. 279.

metli şu açıklamasından anlıyoruz : «Reşidüddin tarafından tesbit edilen Oğuz menkibesinde yirmi dört Oğuz boyunun kuşlarından 'ongon' adıyla bahsedilmektedir... Bu konuya dair Reşidüddin'in verdiği malûmatı Yazıcızâde Ali harfi harfine Türkçeye şöyle çevirmiştir : 'Bu (kuşlar) onların **oykunu** ola ve bu lâfzun iştikakı **oynu**k'dandır ki ol zamanun türkçesine **kutlulukdur** şöyle ki : «Oynuk bolsun derler» yani kutlu olsun demektir. Âdet ve töre oldur ki her canavar ki bu boyun oynunu ola çün anı tefe'ül için mubarekliğe muayyen etmişlerdir ana kasd etmiyeler ve incitmiyeler ve anun etin yemiye. Bu zamana değin ol mâna mukarrardur. '...Mahmud Kaşgarî (I, 63; B. Atalay, 65) kelimeyi şöyle izah ediyor : 'ıduk - kutlu ve mubarek olan; aslında sahibinin yaptığı bir adak için saklanarak yünü kırılmıyan, sütü sağılmıyan, yük vurulmıyan başı boş bırakılıp salıverilen her hayvana bu ad verilir.' Moğolların 'ongon' olarak salıverdikleri hayvanlara da binilmez, dokunulmaz, sütü sağılmaz. Dokunulmaz olduğu içindir ki 'mubarek, kutlu' anlamına da gelir»¹⁵.

Anadolu'da geyik avının kötülüğü hakkında menkıbeler anlatılır. Geyik avı ile ilgili türküler yakılmıştır. Urfa taraflarının bir türküsünde de bu husus şöyle anlatılır :

Ben de gittim bir geyiğin avına

Geyik çekti beni kendi ağına (veya al'ına-tuzağına)...

Alevilikte de geyiğin büyük yeri vardır. «Bektaşî an'anesine göre, Kaygusuz Abdal, Teke Beyi'ne tâbi olan Alâiye Sancağı Beyi'nin oğludur ve ismi Gâybî'dir. Menkıbede uzun uzun anlatıldığı veçhile, birgün avda okla bir **geyik** vurdu. Yaralı geyik kaçça kaçça büyük bir âsitâne'nin kapısından girdi. Gaybî de arkasından dergâha girerek dervişlere geyiği sordu. Dervişler haberleri olmadığını söylediler. Meğer bu geyik sûretinde görünen, bu âsitânenin şeyhi olan Abdal Musa Sultan imiş. Abdal Musa, Gaybî'yi huzuruna çağırıp geyiğe attığı oku gösterdi. Bu kerameti gören Gaybî şeyhe mürit olmak istedi...»¹⁶.

Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin, tavşan etini yememeleri, onu avlamamaları, tavşanın onlar için totem (ongön-töz) olmasından ötürü olsa gerektir. Nitekim şu kaynaktan, Orta Asya Şamanistlerince tavşanın totem sayıldığını anlıyoruz : «Türk ırkına mensup şamanistlerde çok yaygın olan töz'ler Tilek, Kozan (tavşan), Aba (yani ayı), Bürküt (kartal), Tiyin (sincap), As (kakum) ve bunlara benzer adlar taşıyan putlardır. Bunlardan başka büyük kamlar, kahramanlar, iyi ve kötü ruhlar namına yapılan putlar da vardır»¹⁷.

Radloff'un verdiği bilgiye göre «Şaman davulunun üzerine gerilmiş olan

15 Abdülkadir İnan, aynı eser, sf. 617-18.

16 Fuad Köprülü, «Mısır'da Bektaşılık», Türkiyat Mecmuası, c. VI, 1939, sf. 14-15.

17 Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1954, sf. 45.

derinin dış kısmına kırmızı şekiller çizilmiştir... bana atların kurban atı, kuşların kaz ve kartal ve at üzerindeki kimsenin de şaman olduğunu söylediler. Ağaçlar, Tanrılar tarafından takdis edilmiş kayını (somo) ifade eder»¹⁸. Gene Radloff'un tafsilâtlı şekilde anlattığı bir şamanizm ayininde şaman, gökyüzünü dolaşırken, bir ara kazdan bahseder, onu iyilikle anar, onun için dua eder¹⁹. Bu ifadeden, kazın töz-ongon olduğu anlaşılıyor. Anadolu Tahtacı'larında da, mezar taşlarına, daha ziyade mezar tahtalarına «Kaz ayağı» resmi çizilir. Alevilikteki «Pençe-i Âl-i Aba = Abanın altındakilerin yani Ehl-i Beyt'in pençesi», kaz ayağına tamamen benzer. Soy, sülâle anlamına gelen kelime, zamanla Ali'ye benzetilmiş ve «Hz. Ali Pençesi» sayılmıştır.

Türkler atı da kutlu saymış, bir «at kültü» meydana getirmiş, atı ayinlerle kurban edip, merasim, şöenlerle yemişlerdir. «Barak» veya «İt» adı verilen köpek de kutlu sayılmıştır. Proto-Bulgar'lar, Kıpçak'lar (Kuman'lar) köpeği kutlu saymışlardır. Kırgız'ların «Kumayık Köpeği», «bütün hayvanların törö'sü, yani hâmisî sayılmaktadır»²⁰.

b) Totemle Aynı Soydan Gelme İnancı ve Totem Adının Şahıs ve Oymak Adı Olması.

Göktürkler kurttan ürediklerine inanıyorlardı²¹. «Gök-Türk kağanının muhafızları kendilerini kurt tesmiye eder, (kurtlardan neş'et ettiklerini ve menşelerini hiç bir şekilde unutmak istemediklerini) söylerler. Kağan çadırının önünü kurt başı süsler ve Çin imparatoru da ona, kurt resmile müzeyyen bir bayrak göndermek suretile iltifatta bulunur... Gök-Türk menşe efsanesinin bir varyantına göre, kurt anadan doğan oğlan fevkal'ade kabiliyetlere malik bulunduğu, rüzgâr estirdiği ve yağmur yağdırdığı halde, babasının alef'ade bir kadından doğan çocukları basit insanlardı.»²². Çin yıllıkları «Tu-kiu'ların dişi bir kurttan üredikleri hakkındaki efsaneye işaret ediyor... Bayraklarında altın bir kurt kafası bulunur»²³. Ergenekon Destanı'nda, kurdun kılavuzluğu ve Türkleri felâketten kurtarması bilinmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda «(Gök tüylü, gök yeleli, büyük erkek kurt) sefere çıktığı esnada, bir ışık içinde, Oğuzun çadırına girer ve ona yol gösterir»²⁴. Dede Korkut hikâyelerinde «Kurt yüzü görmek mubarektir»

18 W. Radloff, Sibiry'a'dan, İstanbul, 1956, II, 1, sf. 21.

19 Aynı eser, sf. 28.

20 Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, «Türk Onomastiğinde 'Köpek' Kültü», Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten- 1961'den ayrı basım, sf. 1-5.

21 Geniş bilgi için bk. Prof. A.N. Kurat, «Gök-Türk Kağanlığı», A.Ü. DTCFD., X, 1-2 (1952), Mart-Haziran, sf. 7-10 vd.

22 J. Deér, «İstep Kültürü», A.Ü. DTCFD., XII, 1-2, 1954, sf. 169.

23 W. Radloff, Sibiry'a'dan, I, 1, sf. 130-31.

24 Prof. Dr. Mehmet Kaplan, «Dede Korkut Kitabında Hayvanlar», Köprülü Armağanı, sf. 284.

denir. Anadolu'da yola çıkanlara; «Uğurunuz Kurt uğuru olsun!» denir. Sabah, yolu üzerine kurt çıkanın, işinin rast gideceğine inanılır. Silifke Tahtacılarında, Kağan Destanında anlatılan kurdun «Gök güdük» şeklinde anıldığını ve ona dair rivayetler anlatıldığını gördük. Hattâ «Kurdoğulları» denen bir sülâle, bu asil kurdun soyundanmış. Birçok yerde de, pek çok «Kurdoğulları» için, yakın rivayetler dinledik. Ege, Akdeniz Tahtacıları, hasta olan, kurdeşen olan çocuklarının boyunlarına kurdun aşık kemiğini, bağlar, bu kemikten bıçakla suyun içine çentip, hasta çocuklara içirir, kurt postundan birkaç tüyü tütsüler, çocuğa teneffüs ettirirler. Kozan'ın Hacılar Köyünde, Türkçe konuşan, Kürt denen, aslında Türkmen olan²⁵ halk, yakın yıllara kadar, lohusaların yastıklarının altına bir parça kurt postu kordu. «Alkarısı» denen, sarışın efsanevî şirret kadına karşı korunmuş olurlardı. Aynı inanç Orta Asya Şamanlığında ve bütün Türk boylarında vardır. Gagauzların «Kurt Bayramı» meşhurdur²⁶. Nurhak Dağı aşiretleri «Canavarların içinde Bozkurttan kutluşu olmaz» derler²⁷.

Karakırgızlar, köpekten ürediklerine inanırlar²⁸. Yukarıda da söylendiği gibi köpek, Türkler tarafından kutlu sayılmakta, «İt» veya «Barak» adları ile anılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud «Barak» ı şöyle açıklar: «Barak, çok tüylü köpek. Türklerin inandıklarına göre kerkez kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlamış, bunların üzerine oturmuş, yumurtanın birisinden barak (tüylü köpek) çıkarılmış. Bu barak köpeklerin en çok koşanı, en iyi aylayanı olmuştur»²⁹.

Rumeli Türkleri (Bulgaristan Türkleri), saçları gözlerini örten çocuklarına, «Tülü Barak» diye hitap ederler. Rasonyi³⁰, Hüseyin Namık Orkun ve Gökalp, kutlu hayvan isimlerinin, şahıs ve oymak ismi olarak alındığını söylerler. Hattâ Ziya Gökalp, eski Türkleri, dört yöne göre şöyle ayırır: merkezde Tisimler (Tosunlar) olmak üzere, Tunguzlar (Domuzlar), Hun-Kunlar (Koyunlular), Kuşanlar (Kuşlar), İT-baraklar (Köpekler)³¹. Bugün Türkiye'de altı adet «Tosunlar» köyü vardır. Gaziantep'te Barak Boyu pek çok köy teşkil ederek yerleşmiştir. «Barak» efsanevî bir kavim ve efsanevî bir padişah adıdır ve İhanîler Sarayı'ndaki ünlü bir dervişe «Barak Baba» denildiği bilinmektedir. Kırgızlar'ın bir boyunun adı «İtemgen» dir³². On altıncı asırda Taşkent sultanlarından birinin adı da

25 «Sosyoloji Konferansları» kitabında ve Belgelerle Türk Tarihi isimli dergide bu konuda geniş bilgi verdik.

26 Atanas Manof, «Gagauzlar», Varlık, sayı: 153, 1939.

27 «Anadolu'da Bozkurt», Halk Bilgisi Haberleri, s. 14, 18, 1930, 31, Abdülkadir (İnan), A: Rıza Yalın.

28 Prof. İ. Kafesoğlu, «Türk Tarihinde Moğollar...», İ.Ü. Ed.F. Tarih Derg., V, 8, 1953, sf. 128.

29 Divan, I, 377, A. İnan, Makaleler İncelemeler, sf. 219, A. Caferoğlu, aynı makale.

30 L. Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, sf. 17-22.

31 Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1341, sf. 36-39.

32 A. Caferoğlu, aynı makale, sf. 2, 7.

«Barak Han» dir³³. On altıncı asırda Taşkent sultanlarından birinin adı da Dul-kadırılı Beyinin adı, «Alâüddevlê Bozkurd Bey» dir³⁴.

Bugün Maraş çevresinde Türkçeden başka dil konuşan «Tilküliler», Prof. Z. Velidî Togan'a göre, daha Hûzistan'da iken Türkçeyi unutmışlardı. Toros Yörükleri arasında bir «Çakal Oymağı»na rastlamıştık. Bugün Çakal'lardan bir kol, Maraş'ın kenarına yerleşmektedir. Adıyaman'a bağlı «Çakal Köyü» nün adı, idarecilerin garip kararları ile son zamanlarda değiştirilip, «Yarmakaya» yapılmıştır. Türk göçebelerindeki geleneğe göre, Orta Asya'da olsun, Anadolu ve Rumeli'de olsun, toprağa yerleşen boy ve oymakların adı, köy adı olarak alınır³⁵. Totem adını oymak veya boy adı olarak alan göçebeler, aynı adı köylerine de vermişlerdir. Bunu Trakya ve Rumeli'de görelim. Rumeli'de totem isimli köyler :

Ahyolu'na bağlı olan köyler : Doğancılar, Kurt-kayası, Sungurlu, Akkerman, Bender, Kili'ye bağlı olanlar : Doğancı, Koca-kurd, Turnacı, Babaeski'ye bağlı olanlar : Doğancılar, Dobruca'ya bağlı olanlar : Arslan-suyu, Bahkçı, Kargalık, Mehmed-tecekik, Edirne'ye bağlı olanlar : Kurd-kayası, Songurlu, Tonrullu. Filibe'ye bağlı olanlar : Çakırcı, Keçililer. Hırsova'ya bağlı olanlar : Atmacalar, Aygırlı - Musa, Divâne-köpek, Doğancı, Doğancı-Ali Obası, Donrul fakih, Kargalık, Koçmarlı, Koyuncu-pınarı, Sere (?) geyiği, Karinâbad'a bağlı olanlar : Atmacalı, Dana-köy, Doğancı, Kurd (Bali)-obası, Küçük-evrenler, Sungurlu, Tavşanlı. Kırk-Kilise'ye bağlı olanlar : Evren-obası, Kara-evren, Kurd-bacak, Kurd-Kayası Kurd-pınarı. Rus-Kasrı'ya bağlı olanlar : Atmacalı, Çakırlı, Dana, Doğancı, Evrenli, Köpekci, Kurd-Bâli, Tavşanlı. Süistre'ye bağlı : Atmacalı, Boz-evren Çakırlı, Evren-pınarı, Koçmar, Şumnu'ya bağlı : Doğancılar, Evrenler, Kara-doğan, Mor-evrenli, Yılançı, Zağarlı. Tekfur-gölü'ne bağlı : Kargalık, Koyunlu, Toydoğan. Varna'ya bağlı olanlar : Doğan-yuvası, Donrul-fakih, Geyik-ormanı, İnek-suvaran, Kara-evren, Kara-kurd, Kargalık, Kartallı, Koçmar, Kurd-nefesi Yılanlık. Yanbolu'ya bağlı : Atmacalı, Büyük-evren, Cuma-evren, Çakırlı, Doğancılar, Donrul, Evrencik, Evrenler, Songurlu, Şahin, Tavşanlı. Yenice-Kızılğaç'a bağlı : Çakalçı, Doğancılar, Kurd-kayası, Kuzgun deresi³⁶.

Buradaki köy isimlerinin çoğuna Anadolu'da da pek çok rastlıyoruz. Beş adet «Atmacalı» köyü adı geçti. Bugün Atmacalı'lar, «Atmalı» veya «Atma» adıyla, Maraş-Malatya arasında oturmakta ve Türkçeden başka bir dil konuşmaktadırlar.

c) Bazı Hayvanların Adının Söylenmemesi. «Tuha (Soyot) Türkleri börü yeri-

33 Prof. Dr. Z.V. Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1947, sf. 143

34 Prof. Dr. Şehabeddin Tekindağ, «II. Bâyezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfuz Mücadelesi».

35 «Töre» Dergisinde: (5-10. sayılar, 1971-72) bu konuda geniş bilgi verdik.

36 Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul, 1957, sf. 105 - 167.

ne 'Uzun kuyruklu' yahut 'gök-gözlü' derler. Yakutlar **kuturuktah** (yani 'kuyruklu') derler. Çobanlıkla geçinen Başkurtlar geceleri **börü** demekten çok sakınır, onun yerine 'kuş-kurt' kullanırlar. Kırgız-Kazaklar **'börü'** adını biliyorlarsa da **kaskır**, Çuvaşlar **kaçkır** diyorlar ki bütün bu adlar tabu sebebiyle yerleşmiş adlardır. Oğuzların kurt'u da böyledir. Çuvaşlar sonradan **kaçkır** adını da **börü'nün** gerçek adı sayarak bunu da tabu yapmışlar ve kaçkır'a 'paygambar iti' demeye başlamışlardır, 'uzun kuyruk' (vurun hüre) dahi derler»³⁷.

Aydın ili köylüleri, «akrep» in adını söylemekten çekinerek, «Kuyruklu» diye bahsederler. Edremit Tahtacılarında kurda «Peygamber Köpeği» denildiğini gördük. Aydın taraflarında yılan, çıyan v.s. için «**böcü-börtü**» deyimini kullanılır.

«Şamanistlere göre ayı orman tanrısı ruhunun timsalidir, adı da tabu'dur. Şamanistler bilhassa ormanlarda ayının adını söylemekten korkarlar. Eski Kıpçaklar ayıya 'aba' (yani 'baba') derlerdi. 'Karaoğlan' adı da, ayı adının tabu olduğu eski devirden kalma bir hatıra olsa gerektir»³⁸. Anadolu'da ayıya, «Karaoğlan», «Kocaoğlan», «Oynayan» denir.

Atalar ruhuna olan bağlılığı bütün Türk boylarında ve şamanizm ayinlerinde görmekteyiz. Bunu bilhassa Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin, ölüm yaslarında, Hıdırellez eğlencelerinde gördük. Aydın köylerinde yılanı karşı «**şerbetli**» olma inanç ve geleneği, şahsî totem inancının bir devamıdır.

Hayvanların vücudunun bazı kısımlarının tabu olması geleneğini, Oğuzların meşhur «Ülüş» sisteminde bulabiliriz. Ülüş'ün izleri yaşamaktadır. Gaziantep Barak'ları ve Urfa Karakeçilileri, hatırlı misafirlerine sadece koyun başı verirler. Misafire koyunun diğer kısımları verilmez. Misafir için o kısımlar tabu'dur. Ege ve Akdeniz Tahtacılarında, cuma akşamları komşulara gönderilen yemeğe «Ülü» veya «Ülüş» denir.

Ekzogami adeti, birçok Türk boylarında halen caridir ve tarihte hemen hemen hakim usuldür³⁹. Fakat bizim gezdiğimiz Yörük ve Türkmenlerde, yakın akraba ile evlenilebilmektedir. Dayı kızı, amca kızı alınabilmektedir. Bu usul, herhalde Anadolu'ya geldikten çok sonra yerleşmiş olsa gerektir. Çünkü Dede Korkut'ta aksini görüyoruz.

Orta Asya Şamanistleri «Kayın» ağacını mukaddes sayar. İran'ın Makû Bölgesinde 26 köyden ibaret Karakoyunlular, yakınlarındaki bir ormanı kutlu sayar ve ona «Karaoğlan» der⁴⁰. Anadolu'da da Çınar Ağaç (Kaba ağaç) kutlu sayılmıştır. Aydın dağlarında yetişen, zeytin cinsinden Teknel-Tehnel Ağacı (Defne'-

37 A. İnan, Aynı eser, sf. 626.

38 A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, sf. 63.

39 A. İnan, «Türk Düğünlerinde Ekzogami İzleri», Makaleler ve İncelemeler, sf. 341-49; Prof. Dr. Z.F. Fındıkoğlu, «Türk Aile Sosyolojisi», Prof. Dr. R. Şükrü Suvla Armağanı, İstanbul, 1970 de geniş bilgi var.

40 A. İnan, Şamanizm, sf. 62.

ye benzer), zeybekler tarafından kutlu sayılır ve bu ağaca «Ölüm ağacı» da denir. Zeybekliğe giriş merasimi bu ağacın karşısında olur. Efe, yatağanı ağaca saplar, zeybekliğe girecek kızan yemin ettikten sonra, hepsi silâhlarını, bu ağacın zeytine benzer meyvalarının yağıyla yağlarlar⁴¹.

Bugün, Türk geleneği halinde İslâmiyetle tezada düşmeden yaşayan ve hattâ ona millî bir hususiyet ve kuvvet veren inançlar bunlardır.

41 Enver Behnan Şapolyo, «Efe, Zeybek, Kızan...», Türk Yurdu, Temmuz 1954, s 1. (234), sf. 52.